

**Лексічная антанімія
(на матэрыяле твораў Міхася Зарэцкага)**

Пятрова Н.Я.

Беларускі нацыянальны тэхнічны універсітэт

Курс “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” у адпаведнасці з тыпавай праграмай Міністэрства адукацыі, рабочай праграмай кафедры беларускай і рускай моў БНТУ ўключае тэму “Функцыянальныя стылі сучаснай беларускай мовы”, у якой асобна вылучаецца стыль мастацкай літаратуры, дзе прадугледжваецца разгляд антонімаў як сродкаў выразнасці і дакладнасці маўлення, таму лічым мэтазгодным закрануць пытанне лексічнай антаніміі ў данай рабоце.

Вывучэнню антаніміі прысвечана значная колькасць даследаванняў. Праблемы антонімаў даследаваны ў манаграфіях і артыкулах Л.А. Увядзенскай, В.А. Івановай, Л.А. Новікава, Я.М. Міллера і інш. Звярталіся да гэтага пытання Б.А.Плотнікаў, В.І. Рагаўцоў, Т.Я. Старасценка, У.М. Лазоўскі і інш. Неабходна адзначыць, што найбольшую цікавасць у сучаснай лінгвістычнай літаратуры выклікала праблема вызначэння паняцця антаніміі. Распаўсюджаны пункт гледжання, згодна з якім акцэнт робіцца на паняцце супрацьпастаўлення (напрыклад, у “Слоўніку лінгвістычных тэрмінаў” В.С.Ахмановай [1, с.50]. Аднак агульнавядома, што супрацьпастаўляцца могуць практычна любыя моўныя адзінкі, таму такі падыход не можа ўсебакова раскрыць сутнасць антаніміі. Мы падзяляем пункт гледжання Л.А. Увядзенскай, якая лічыць, што для вызначэння такіх супрацьпастаўленых лексем як антонімаў неабходна наяўнасць супрацьлегласці значэння гэтых слоў [2, с.18]. Напрыклад: “...*падымацца* *высока ўгару і спускацца ўніз...*” [Падарожжа на новую зямлю, с.90].* Пары слоў *падымацца* – *спускацца*, *угару* – *уніз* супрацьпастаўляюцца, што адбываецца на аснове процілеглага

* Тут і далей прыклады прыводзяцца паводле выдання:
Зарэцкі М. Збор твораў: У 4 т. Мн., 1992 з пазначэннем назвы твора і старонкі ў дужках.

значэння. Такім чынам, **антанімія** – з’ява супрацьпастаўлення на аснове процілегласці лексічнага значэння, а **антонімы** – лексічныя адзінкі, якія супрацьпастаўляюцца на аснове процілеглага значэння.

Антанімічныя пары належаць да адной часціны мовы: назоўнікаў (*радаць* – *смуток* [Вязьмо, с. 13], *сімпатыя* – *варожасць* [Вязьмо, с.29,30]), прыметнікаў (*няшчасны* – *шчаслівы* [Вязьмо, с.42], *хударлявы* – *тоўсты*, *маленькі* – *вялікі* [Чаплюк, с.50]), дзеясловаў (*запытаць* – *адказаць* [Вязьмо, с.16], *стаяць* – *сядзець* [Вязьмо, с. 6]), прыслоўяў (*учора* – *сёння* [Вязьмо, с.129], *тут* – *там* [Вязьмо, с.11]). Аднак далёка не ўсе словы могуць уступаць у антанімічныя адносіны. Не маюць антонімаў, напрыклад, лічэбнікі і займеннікі, назоўнікі з канкрэтным значэннем, а таксама словы з рознай стылістычнай афарбоўкай. Многазначныя словы могуць мець некалькі антонімаў, што суадносяцца з рознымі значэннямі, напрыклад прыметнік *стары* можа абазначаць узрост (у такім выпадку прыводзіцца антанімічная пара *стары* – *малы* [У велікодную ноч, с.259] ці *стары* – *малады* [Бель, с.174]). Побач гэты ж прыметнік можа ўжывацца і ў значэнні “мінулы, учарашні”, параўнайце: *стары* – *новы* [Ворагі, с.136].

Антонімы бываюць **аднакаранёвымі**, утвараюцца пры дапамозе разнастайных словаўтваральных фармантаў, як правіла, прыставак (напрыклад: *непрыгожы* – *прыгожы* [Рубеж, с.46], *прывітацца* – *развітацца* [Крывічы, с.28, 32], *сысціся* – *разысціся* [Сцежкі – дарожкі, с.167], *адчыняецца* – *зачыняецца* [Вязьмо, с.39]), і **рознакаранёвымі**, у якіх процілеглыя значэнні выражаюцца лексічна, а гэта значыць, цэласнай структурай слоў з рознымі каранямі (*карысць* – *шкода* [Сцежкі – дарожкі, с.366], *жыццё* – *смерць* [Размова незвычайнай шчырасці, с.358, 359], *працаваць* – *лайдачыць* [У віры жыцця, с.38]).

Класіфікацыя антонімаў паводле марфалагічнай структуры не з’яўляецца адзінай, у сучаснай лінгвістычнай літаратуры выдзяляюць групы антонімаў у залежнасці ад характару семантычнай супрацьлегласці (гл. работу А.Я.Баханькова [5, с.276-278]. Першую групу дадзенай класіфікацыі складаюць **градуальныя антонімы**, якія могуць выражаць процілегласць у рознай ступені (поўнай ці частковай). Гэта значыць, што паміж антанімічнымі адзінкамі могуць з’явіцца прамежкавыя, сярэднія

члены, напрыклад: *налева – направа* [Сцежкі - дарожкі, с.232] (можа з’явіцца сярэдні член *прама*), *халодны – гарачы* [Падарожжа на новую зямлю, с.72], (магчыма прамежкавая лексема *цёплы*). Асобную групу складаюць *камплементарныя антонімы*, якія абазначаюць несумяшчальныя паняцці, гэта значыць, што паміж такімі антонімамі няма ніякіх прамежкавых адзінак, напрыклад *жыццё – смерць* [Сцежкі - дарожкі, с.246], *бабылка – замужжа* [Сцежкі - дарожкі, с.104, 329], *мір – вайна* [Сцежкі - дарожкі, с.305, 310]. У асобных даследаваннях вылучаюць *антонімы-канверсівы*, якія “звязаны з назвамі ўзаемаабарачальных працэсаў, з’яў” [8, с.125]. Гэта антонімы тыпу *прывітацца – развітацца* [Сцежкі - дарожкі, с.364], *запытанне – адказ* [Вязьмо, с.52, 54].

У залежнасці ад супрацьпастаўленасці антонімы падзяляюцца на *моўныя і кантэкстуальныя*. Прыклады моўных антонімаў, якія выражаюць супрацьлеглыя значэнні ў звычайных моўных сітуацыях, шырока прыводзяцца ў папярэднім змесце данай работы. Лексічная супрацьлегласць кантэкстуальных адзінак успрымаецца толькі ў пэўнай сітуацыі, у індывідуальным аўтарскім кантэксце. Так, у сказе: *Гэтага сходу чакалі ўсе: і партыйныя, і беспартыйныя, і прыяцелі партыі, і ворагі, і сур’ёзныя людзі, і скалазубы* [Вязьмо, с.177], словы *партыйныя – беспартыйныя і прыяцелі – ворагі* з’яўляюцца агульнамоўнымі антонімамі, таму што яны выражаюць супрацьлеглыя значэнні не толькі ў гэтым кантэксце, а ў любой іншай моўнай сітуацыі. Пара *сур’ёзныя людзі – скалазубы* будзе з’яўляцца антанімічнай толькі ў межах дадзенага кантэкста.

У мове мастацкай літаратуры антонімы выкарыстоўваюцца як сродкі мастацкай выразнасці, для стварэння кантрастных характарыстык асоб, прадметаў, падзей: ... *маладыя, старыя, важныя, простыя, з партфелямі, без партфеляў, з вусамі, з бародамі, без вусоў і барод* [Сцежкі - дарожкі, с.35], для проціпастаўлення з’яў: *І ўсё разам – і добрае і дрэннае, і прыемнае і прыкрае – было цяпер роўна ахінута тонкім барвістым туманам* [Вязьмо, с.195]. Разам з тым, антанімічныя і кантэкстуальныя апазіцыі з’яўляюцца падмуркам для пэўных стылістычных фігур. Так, асноўная стылістычная функцыя антонімаў – быць сродкам выражэння *антытэзы* (рэзкае

супрацьпастаўленне процілеглага, зусім рознага), напрыклад: *Гуторскі раз-пораз кідаў на яе погляд і кожнага разу адчуваў нянавіць, варожасць і разам з тым нейкую сімпатыю* [Ворагі, с. 124]; *Схалянулася, пачырванела, потым збялела* [Ворагі, с. 125].

Асноўнае прызначэнне антытэзы ў мастацкіх творах Міхаса Зарэцкага – яскрава адлюстравачь унутраны свет герояў. Ужывальнай стылістычнай фігурай у такім выпадку з’яўляецца і *амфітэза* – фігура злучэння супрацьлеглага: *Гвардыян за сваё багатае і добром і ліхам жыццё прызвычайўся...* [Вязьмо, с.36]; *І паклыпалі сваёй дарогай: старая і маладая...* [Вясна 1930 года, с.139]. Антонімы *добро – ліха, старая – маладая*, звязаныя спалучальным злучнікам і, утвараюць амфітэзы са значэннямі ‘ўсім’, ‘усе’. Выкарыстоўвае Міхась Зарэцкі і *дыятэзу* – фігуру, якая адмаўляе супрацьлеглыя моўныя адзінкі: *... дзяўчынка ... не вельмі разумная, але і не дурная ...* [Сцежкі - дарожкі, с.61];

... няма ў іх, здаецца, ні канца, ні пачатку... [Сцежкі - дарожкі, с.386]. З прыкладаў бачна, што дыятэза ўтварае канструкцыі з адмоўнымі часціцамі *не, ні*. Сустракаецца ў моўнай тканіне твораў пісьменніка і *альтэрнатыза*, якая абумоўлівае альтэрнатыўны выбар супрацьлеглых прадметаў ці з’яў: *Быццам правадніка зусім не цікавіць, як яму – ці дрэнна, ці добра...* [Смерць, с.375]; *Прыгожы ён ці непрыгожы?* [Вязьмо, с.30]. Антонімы *дрэнна – добра і прыгожы – непрыгожы* звязаны супраціўнымі злучнікамі і утвараюць фігуры са значэннем ‘усё роўна’. Для выражэння сцвярджэння прыкмет, з’яў ці дзеянняў на аснове адмаўлення супрацьлеглага грунтуецца фігура *акратэза*: *Твая прысутнасць, Ганна, будзе прыносіць мне не палягчэнне, а страшны балючы цяжар* [Віхор на балоце, с.207]. Прызначэнне канструкцый данага тыпу – удакладненне.

Такім чынам, выкарыстанне антонімаў у мове твораў Міхаса Зарэцкага шматфункцыянальнае. Часам ужытыя ў моўнай тканіне антанімічныя адзінкі дапамагаюць пісьменніку сцісла, проста, але ў той жа час яскрава адлюстравачь рэаліі тагачаснага жыцця, светаўспрыманне самога аўтара. Так, праз усе яго творы праходзяць наступныя ключавыя лініі: *жыццё – смерць, стары – новы, гора – шчасце, добро – ліха*. Гэта абумоўлена, найперш, абставінамі часу, у які жыву і працаваў Міхась Зарэцкі, што, канешне ж, не магло не паўплываць на

светапогляд пісьменніка. Разам з тым, антонімы ў творах Міхася Зарэцкага з'яўляюцца важным сродкам мастацкай і стылістычнай выразнасці, якім аўтар карыстаецца ўмела, дакладна і апраўдана.

Літаратура

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1969.
2. Введенская Л.А. Понятие лексической антонимии // Введенская Л.А. Словарь антонимов русского языка: Приложение. – Ростов н/Д., 1995. – С.18-32.
3. Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. А.Я. Баханькова. – Мн., 1994. – С.273-282.

УДК 808.26-3

3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі: на матэрыяле назваў музычных інструментаў у старабеларускай мове

Бандаровіч В.У.

Беларускі нацыянальны тэхнічны ўніверсітэт

Беларуская навуковая тэрміналогія пачала фарміравацца яшчэ ў старажытны перыяд. Першапачатковай асновай яе лічаць “намінацыі розных прадметаў і з’яў прыроды ў народным маўленні і пазней фіксацыю гэтых намінацый у пісьмовых помніках старабеларускай мовы” [2, 351]. На этапе існавання старабеларускай мовы актыўна папаўняўся слоўнікавы склад грамадска-палітычнай, юрыдычнай, ваеннай, гандлёвай сфер дзейнасці чалавека. Развівалася таксама тэрміналогія культуры і мастацтва. “Знаходжанне Беларусі... у еўрапейскім кантэксце, свабоднае развіццё ў краіне еўрапейскіх стыляў і жанраў розных мастацтваў...” [3, 15] — “усё гэта, безумоўна, знаходзіла адлюстраванне ў беларускім слоўніку, асабліва ў лексіцы літаратуразнаўчага і мастацтвазнаўчага характару” [1, 158].

Мэта дадзенага артыкула – ахарактарызаваць назвы музычных інструментаў у старабеларускай мове з пункту погляду іх упарадкаванасці, тэрміналагічнасці.

Калі даваць агульную характарыстыку сістэме назваў музычных інструментаў у старабеларускай мове, то заўважаецца слабая дыферэнцыяцыя музычнай лексікі ад астатняга слоўнікавага складу мовы, а таксама недакладна выражаная